

Т.М. БОГОЛІБ, *д.е.н., професор, академік Академії економічних наук України, директор навчально-наукового фінансово-економічного інституту ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», Україна*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Трансформаційні процеси, які відбуваються в українській економіці протягом усього періоду незалежності, потребують постійного перегляду економічної політики держави щодо забезпечення поступального та ефективного розвитку суспільства. На різних етапах розвитку економіки України стояли різні завдання. Перше – це вижити в нових умовах; друге – вийти із економічної кризи 90-х років минулого століття; третє – забезпечення сталого економічного зростання, шляхом побудови національної інноваційної системи; п'яте – виживання в умовах фінансової та політичної кризи.

Тому важливим для розвитку української економіки є важливість побудови моделей інституціонального розвитку та систем інституцій, які забезпечують вироблення ефективних економічних стратегій.

Багатьма науковцями вважається ключовою інституціональною моделлю – модель прискореного економічного розвитку. Із цією тезою важко не погодитися. Цілком підтримуємо висловлювання російських науковців В.Попова та В.Полтеровича про те, що «...раціональна стратегія економічного управління є функцією економічних, інституціональних та культурних параметрів системи. Найважливіше завдання теорії – виявити, як має змінюватися ця стратегія в процесі економічного зростання» [16, с.5]. І вважаємо, що будь-яка модель, запропонована для побудови на її основі механізмів економічного зростання, має враховувати інституціональні аспекти її реалізації. Інакше вона залишиться певним теоретичним напрацюванням, яке не можна буде використати на практиці.

Дослідженням даної проблеми займаються вітчизняні вчені Геєць В.М.[5], Запатріна І.В. [10], Гуревич М.М. [7], Макаренко І.П. [14], Трохімчук О.М. [14], Кузьменко В.П. [14], Бовкун Є. [4], Іванова Н. [11]; а також російські науковці Астапов К.Л. [3], Аренд Р. [2], Анісімов С.А. [1], Глазунов В.М. [6], Дмитрієва О., Нуреев Р.М. [17], Комлев С. [13].

Головною метою написання статті є дослідження інституціональних моделей розвитку та особливостей їх реалізації в Україні; ви-

значення найбільш ефективнішої та оптимальної моделі, яка могла б забезпечити економічний розвиток України.

В основу дослідження покладено чотири досить відомі інституціональні моделі економічного розвитку: інституціональна модель державного регулювання в США і Канаді, інституціональна модель економічної політики в країнах ЄС, інституціональна модель політики «економічні дива» у Східній Азії та інституціональна модель формування державної інвестиційної політики в країнах Латинської Америки.

Інституційна модель державного регулювання в США і Канаді

Відмінна риса економіки США – це яскраво виражений індивідуалізм, основоположною властивістю якого є відповідальність кожного за власний успіх: життя виявляється як конкурентна боротьба, де перемагає сильніший. Відмінною рисою країни є також акцент на багатстві та споживанні. Тому США по праву вважаються класичною країною вільної ринкової економіки, суспільством тотальної конкуренції в усіх сферах життєдіяльності [9, с.11-13].

Історію становлення державного регулювання у США розділяють на такі основні періоди: період 1870-1930 рр., що характеризувався мінімальним регулюючим впливом держави; період депресії та відновлення економічного зростання у 1934-1964 рр., що супроводжувався підсиленням ролі держави в економіці; період 1964-1975 рр. для якого характерне підсилення ролі держави в соціальній сфері [13]; неоліберальна реструктуризація американської економіки, що розпочалася у 1980-х роках.

Більш детально проаналізуємо неоліберальну реструктуризацію американської економіки.

Так звана неоліберальна реструктуризація американської економіки спричинила:

- відмову від використання державних коштів і податків для пом'якшення різних ко-

© Т.М. Боголіб, 2009

ливань ділового циклу;

- послаблення або відмову від регулювання державою корпоративної поведінки як усередині країни, так і на міжнародній арені;
- приватизацію частини державних підприємств;
- значне скорочення соціальних програм.

Поступове зниження частки державних витрат у ВВП відбулося у 1990-х роках. Це було пов'язано, з одного боку, з посиленням ринкових чинників в економіці, розвитком підприємництва, з другого боку, з чинниками геополітичного характеру, пов'язаними із закінченням «холодної війни» і можливістю скорочення витрат на військові потреби. При цьому відбулася зміна галузевої структури американського державного сектору: крім військового комплексу він дедалі більше концентрується в інфраструктурних галузях, таких, як транспортна мережа (мости, дороги, трубопроводи), окремі підгалузі енергетики (атомні електростанції), наука, а також галузі, що забезпечують відтворення робочої сили (освіта і охорона здоров'я). В інших сферах суспільного виробництва державної власності практично не було. Це значно відрізняє американську економіку від економіки інших розвинених країн.

Особливістю стимулювання економіки США є те, що одним із потужних видів державного інвестування залишаються великі обсяги державного замовлення, значна частка якого припадає на будівництво.

На сьогодні у США частка валових державних капіталовкладень у загальному обсязі становить дещо більше 20%, до того ж, 11-12% – інвестиції з федерального бюджету. Здебільшого центр вкладає у військову промисловість (2/3 загального обсягу федеральних інвестицій), а регіональна в лад – у розвиток інфраструктури (будівництво доріг, муніципальних шкіл, лікарень, комунальне господарство) [11].

Розподіл державного інвестиційного замовлення за прямими федеральними програмами в США є таким:

- оборонне будівельне замовлення – 27%;
- об'єкти енергетики – 20%;
- проекти по водних ресурсах – 13%;
- проекти по інших природних ресурсах і навколишньому середовищу – 7%;
- об'єкти поштової служби – 7%;
- шпиталі для ветеранів та інші об'єкти здоров'я – 5%;
- фундаментальна наука, космос і техно-

логія – 4%.

Відродження ліберальної теорії в практиці державного регулювання американської економіки стало для багатьох економістів несподіваним явищем. Адже після Великої депресії і Другої світової війни вона значною мірою дискредитувала себе і втратила лідируючі позиції. Як наслідок уряди США, Великої Британії та інших розвинених країн погодилися на активнішу роль держави у регулюванні економіки. Проте повернення до ліберальних принципів відбулося на базі нового варіанту класичного лібералізму, провідниками якого стали США та Велика Британія.

Зауважимо, що неоліберальна перебудова справді сприяла пожвавленню економіки і досить тривалому економічному зростанню з низьким рівнем інфляції і низьким показником безробіття.

Проте в 1990-х роках виник дисбаланс в економіці і, головним чином, був сприятливим для тих, хто перебував на вершині піраміди доходів (до того ж, у багато більшому ступені, ніж це буває в умовах звичайного економічного зростання).

1990-ті роки стали також початком демонтажу механізму державного регулювання економіки Канади, що формувався протягом багатьох десятиліть. Теоретичною основою нової економічної політики країни стала неоліберальна економічна модель.

З 1993 р. у Канаді почав зменшуватися обсяг державних інвестицій. Уряд практично відмовився від антициклічного регулювання, властивого кейнсіанській економічній моделі, зосередивши увагу на бюджетному регулюванні: ліквідації бюджетного дефіциту і скороченні обсягу державної заборгованості. Кредитно-грошова політика була переорієнтована на зменшення інфляції і оздоровлення державних фінансів [12].

Інституціональна модель економічної політики в країнах ЄС

Якщо для США визначальним є індивідуалізм, то в європейських країнах значну роль відіграє такий чинник, як «комунітаризм (від поняття суспільне, спільність). Це визначається незрівнянно тривалішою історією розвитку європейських держав, де люди завжди входили в певну суспільну ієрархію та звикли почувати себе частиною великої спільноти... Тому в європейських країнах однією з основних функцій держави є функція соціального захисту громадян за допомогою ретельно вивірених та від-

працьованих програм соціального забезпечення» [9, с.13].

Зважаючи на це, історично роль держави в європейських країнах є досить високою і не обмежується лише забезпеченням соціальної підтримки. Тому, на відміну від США, в країнах Західної Європи кейнсіанські ідеї, що передбачають активну участь держави в економічному житті, зберегли свої позиції на триваліший період. У результаті до 1990-х років Західна Європа за глобальною конкурентоспроможністю явно програвала США. Західноєвропейський тип економічної політики тих часів характеризувався низкою особливостей, властивих кейнсіанському типу економічної моделі. Це:

- висока інтенсивність державного регулювання економіки;
- цілеспрямоване формування державою загальних правил економічної діяльності і державних інститутів;
- висока значущість соціальної політики, здійснюваної методом перерозподілу.

І хоча в окремих країнах зберігається своєрідність національних моделей економічного розвитку і взаємодії держави і бізнесу, більшість із них стикається з однаковими або схожими проблемами [8].

Стратегічні завдання, що стоять перед європейською економічною політикою, були сформульовані у так званій Лісабонській стратегії. Вони передбачають перетворення до 2010 р. ЄС на конкурентоспроможнішу і динамічнішу економічну систему світу [4]. Проте досягнення мети в межах кейнсіанської моделі державного регулювання виявилось внутрішньо суперечливим процесом, оскільки вимагало створення умов для зростання конкурентоспроможності.

Приплив капіталу до Європи стримується. Обмеженість інвестицій обумовлює зниження підприємницької активності. Спроби урядів країн – членів ЄС розв'язати проблему інноваційного розвитку за допомогою заохочення НД ДКР і надання ризикового капіталу (ці ідеї сформульовані ще на Лісабонському саміті навесні 2000 р.) результатів поки що не дали. Амбітний план виведення ЄС в лідери у цій сфері, забезпечивши таким чином найвищу конкурентоспроможність в світі вже до 2010 р., усе ще далекий від реалізації [17].

Початок реформування старої європейської системи і змін в економічній політиці було закладено у 1992 р., після підписання Маастрихтського договору і ухвалення Пакту стабі-

льності і зростання ЄС, виконання якого стало умовою введення єдиної європейської валюти і залучення до зони євро нових членів. Пакт стабільності і зростання є найважливішою складовою договору про створення ЄВС і передбачає конвергенцію основних макропоказників державних фінансів, інфляції і процентних ставок. Він також став дисциплінарним інструментом для країн ЄВС при проведенні ними бюджетної політики, встановивши жорсткі пороги дефіциту державного бюджету (не вище 3% ВВП) і державного боргу (не більше 60% ВВП).

Розпочаті у той час структурні реформи привели до певних позитивних результатів.

Так, якщо на початку 1990-х років в країнах ЄС (окрім Люксембургу) бюджетний дефіцит становив у середньому 5% ВВП, то спільними зусиллями членів Євросоюзу цей показник був скорочений до рівня 2,6% в 1997 р. і навіть до 0,1% – у 2000 р.

Проте за період 2000-2003 рр. було зафіксовано значне збільшення бюджетного дефіциту практично в усіх країнах Євросоюзу. Показник державного боргу за період 1992-2005 рр. збільшився в середньому по ЄС з 58,8 до 70,7% ВВП [8].

Спад світової економіки у 2001-2002 рр. знову змусив уряди європейських країн вибрати: чи виходити з кризи за допомогою цільових програм стимулювання кон'юнктури (тобто з використанням кейнсіанських методів фінансової антициклічної політики), чи продовжувати неоліберальні реформи, покликані поліпшити підприємницький клімат і таким чином опосередковано сприяти економічному зростанню.

Альтернативність використання двох варіантів економічної політики обумовлена різницею у підходах країн до здійснення державних витрат.

Перший підхід передбачає істотне зростання державних витрат.

Використовуючи другий підхід, навпаки, держава скорочує витрати відповідно до скорочення доходів.

Країни ЄС, як показав досвід 2003-2009 рр., не можуть обрати уніфіковану інституціональну модель економічного розвитку, тому ефективно поглиблення європейської інтеграції має базуватися на поєднанні уніфікованих принципів і розвитку багатограних форм фінансової політики.

Інституціональна модель політики «економічного дива» у Східній Азії

«Особливості історії та культури країн Східної Азії, що мають жорстку ієрархію і взаємодію планових груп, спричинили розвиток переважно групової форми капіталізму, на відміну від індивідуалістично-комунітаристичного капіталізму Західної Європи» [9, с.14]. Як наслідок, у країнах Східної Азії державне регулювання економічних процесів спирається на щільну взаємодію держави та бізнесу, які спільно формують стратегії економічного розвитку, визначають пріоритети економічної та соціальної політики, механізми їх реалізації.

Починаючи з 50-х років ХХ ст. Японія здійснювала політику активного впливу держави на економіку, фактично на «всі сторони відтворювального процесу та економічних відносин, у тому числі економічне зростання, його темпи і структуру; співвідношення малого і середнього бізнесу; конкуренцію, монополію і структуру промислового виробництва, освіту і науку; кредитно-грошовий обіг; ціноутворення; зовнішньоекономічні зв'язки» [18, с.171].

Велика увага приділялася запровадженню та розвитку системи державного планування, яка існувала в умовах розвиненого ринку; розвитку науки і освіти.

Інституціональна модель забезпечення економічного зростання в Японії ґрунтувалася на таких важливих складових [5, с.70]:

- створення джерел енергії та забезпечення економіки альтернативними енергоносіями;
- власна розробка передових технологій, які забезпечили Японії стабільне місце у світовому розподілі праці;
- будівництво всеохоплюючої ринкової інфраструктури у поєднанні з необхідними фінансовими інституціями;
- наявність ідеї національного відродження, твердо й ефективно усвідомленої людьми і втіленої на практиці численними японськими урядами;
- мобілізація внутрішніх ресурсів для відродження економіки шляхом їх концентрації на пріоритетних напрямках під безпосереднім і жорстким контролем держави.

«Економічне диво», що спостерігалось в Японії протягом 1955-1973 років, на думку багатьох дослідників, «було обумовлено запровадженням проекту соціально-економічної модернізації, здійсненого за активної участі держави» [18, с.183]. Наступне уповільнення економічного зростання у подальші роки, а потім

перехід економіки до країни стадії рецесії довели, що «модернізаційна модель є прийнятною і потрібною для забігу на коротку (за історичними мірками) дистанцію, коли у стислі терміни слід подолати розруху, відродити економічне життя і піднятися на таку висоту економічного розвитку, щоб країну помітили «сильні світу цього» й почали з нею рахуватися і взаємодіяти як із серйозним партнером. Однак для забігу на довгу дистанцію модернізаційна модель не годиться [18, с.183].

Японська модель розвитку стала еталоном для успішного економічного розвитку інших країн цього регіону, зокрема Китаю.

Економічне реформування в Китаї розпочалося у 1978 р., коли Третім пленумом ЦК Компартії одинадцятого скликання було прийнято рішення про проведення реформ, заснованих на поєднанні ринкових принципів партійно-державного контролю за перетвореннями. З метою виконання цього рішення була розроблена так звана програма трьох кроків: «обігріти та нагодувати» народ; забезпечити підвищення життєвого рівня населення; побудувати «суспільство достатку».

Успіхи Китайської економіки були настільки вражаючими, що вже протягом першої половини 90-х років у Китаї проводилася економічна політика, що одержала назву «м'якої посадки». Її метою було деяке уповільнення надмірно високих темпів економічного зростання до (12-14%). Для цього використовувалися окремі методи обмежувальної грошово-кредитної політики. І лише у 1994 році вдалося зменшити темпи економічного зростання до 10%. Інфляція у Китаї не досягла катастрофічних розмірів. Пік інфляції становив 21,7% (1994р.), але вже наступного року її було доведено до 15% на рік [9, с.80].

Сьогодні реформи в країні тривають у напрямку розширення внутрішнього попиту на базі активної фінансової та помірної монетаристської політики. За останні 15 років середньорічні темпи приросту ВВП у КНР становили 9,3%, а його абсолютні розміри досягли 2,3 трлн. дол. США, у зв'язку з чим країна перемістилася з шостого (2000 р.) на четверте місце (2004 р.) у світі за розміром ВВП. До 2020 р. заплановано збільшити китайський ВВП у 4 рази [14].

Цікавим є досвід Індії щодо реалізації стратегії прискореного економічного зростання, яка базується на концепції нової економіки та спирається на переважне використання внутрішніх ресурсів.

Незважаючи на те, що економічні реформи в Індії розпочалися на 10 років пізніше, ніж у Китаї, у контексті вивчення досвіду запровадження стратегії економічного зростання ця країна так само заслуговує на увагу. Уже на сьогодні Індія випередила Китай у високотехнологічних галузях, пов'язаних з «нефізичною» інфраструктурою, таких, як програмне забезпечення, біотехнології, фармацевтика. LE Capital вважає цю країну унікальною, Persi Co – стрімко зростаючою, а Motorola впевнена, що вже найближчим часом вона перетвориться у глобальне джерело економічного успіху для своїх партнерів [10].

За порівнянню короткий період Індія пройшла шлях від слаборозвиненої країни з так званим індуським ростом економіки (з темпами 3% на рік) до країни, що динамічно розвивається та має одну з швидкозростаючих економік світу.

Інституціональна модель формування державної інвестиційної політики в країнах Латинської Америки

Свою історію неоліберального реформування державної економічної політики мають країни Латинської Америки. Значні процеси розпочалися у цих країнах наприкінці 1980-х років і проходили за активної участі та під значним впливом міжнародних фінансових організацій (МФО). Саме в цей період США, що є найвпливовішим гравцем МФО, реформували свою систему державного регулювання, базуючись на неоліберальних підходах, що, на нашу думку, значною мірою обумовило вибір неоліберальних моделей державного регулювання в країнах Латинської Америки.

Характер і зміст реформ, що проводились у латиноамериканських країнах, майже текстуально збігався з характером і змістом українських реформ після набуття країною незалежності, а саме: забезпечення фінансової та макроекономічної стабілізації, поліпшення інвестиційного клімату, проведення приватизації, реформування банківської та податкової системи, адміністративна реформа, реформа системи соціального страхування.

Але попри схожість цих програм між собою, а також з українською, результати їх були різними. У деяких країнах, таких як Чілі, реформування супроводжувалося істотним зниженням рівня населення, ослабленням соціальних гарантій, розшаруванням доходів; у деяких країнах, наприклад Аргентині і Мексиці, наслідком недалекогоглядної політики реформ стали

затяжні глибокі кризи, що супроводжувалися оголошенням дефолту; багато країн у процесі реформування не змогли запобігти небезпечному рівню зовнішньої заборгованості, інфляції та падіння курсу національної валюти [9]. Виявилося, що одні й ті самі підходи та правила, застосовані в різних умовах, призводять до різних результатів, далеко не всі з яких можна вважати позитивними. Досвід латиноамериканських країн є особливо цікавим з точки зору принципів організації в цих країнах державного регулювання інвестиційних процесів.

Інституціональні моделі економічного розвитку у різних типах країн, що істотно відрізняються одна від одної за ступенем економічного розвитку, наявністю та розвиненістю ринкових інституцій, поглядами та пріоритетні завдання в сучасних умовах, ментальністю та свідомістю суспільства. В світі не існує єдиної інституціональної моделі економічного розвитку країн, що є оптимальним з огляду на необхідність забезпечення стійкого економічного зростання. До того ж, навіть обрана на певному етапі національна інституціональна модель економічного зростання не може вважатися оптимальною «назавжди», а має постійно корегуватися залежно від зміни зовнішніх і внутрішніх факторів. Останнє свідчить про необхідність забезпечення активної участі держави, якщо не свідчить про необхідність забезпечення активної участі держави якщо не у безпосередньому впливі на напрямок та характер розвитку процесів, що відбуваються у суспільстві, то у корегуванні обраної нею інституціональної моделі економічного розвитку на основі аналізу поточної ситуації та прогнозних розрахунків щодо тенденції розвитку на середньо та довгострокову перспективу.

Сучасний етап розвитку України характеризується відновленням уваги з боку держави до побудови інституціональної моделі сталого економічного розвитку, що має довгостроковий характер. Постає питання формування довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку України з чітко визначеними метою, пріоритетами та механізмами забезпечення їх реалізації. Лише на цій основі можна побудувати адекватну фінансову політику. Відсутність довгострокової соціально-економічної стратегії розвитку України та перспективу обумовило такий стан справ, що ми й досі «затримуємося як у визначенні механізмів залучення коштів, так і у визначенні найважливіших державних пріоритетів, розробці фінансових механізмів їх реалізації та забезпе-

чення. Усе це надто звужує можливості нашого впливу на економіку» [5, с.72].

Наведений висновок був зроблений академіком НАН України В.М. Гейцем у 2000 році і до нині лишається актуальним.

Українські особливості впливають на будь-яку інституціональну модель економічного розвитку.

Перше. Суперечливості між гілками влади, що привело до глибокої політичної кризи.

Друге. Суперечливості українських законів.

Третє. Відсутність стратегії економічного розвитку.

Четверте. Низький професійний рівень більшості українських чиновників, адже в основі лежить «кумівство» і «сватовство», а не професійність.

Література

1. Анисимов С.А. Социально-экономические аспекты бюджетной политики // Финансы. – 2005. – №11. – С. 23-26.
2. Аренд Р. Как поддерживать экономический рост в ресурсно-зависимой экономике? (основные концепции и их применение в случае России) // Вопросы экономики. – 2006. – №7. – С. 24-36.
3. Астапов К.Л. Стратегия развития в постиндустриальной экономике // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – №2. – С.57-65.
4. Бовкун Е. «Лисабонська стратегія» для Європи // Партнер. – 2005. – №1. – С. 14-16.
5. Геєць В.М. нестабільність та економічне зростання. – К.: ін-т екон. Прогнозування, 2000. – 344с.
6. Глазунов В.Н. К вопросу о стимулировании экономического развития // Финансы. – 2001. – №2. – С. 16-20.
7. Гуревич М.М. Государственное регулирование в условиях рыночной экономики. – Харьков, 1993. – 235с.
8. Гутник В. Модернізація економічної політики в країнах Західної Європи // Проблеми теорії і практики управління. – 2003. – №3.
9. Державне управління: плани і проекти економічного розвитку: О.С. Власюк, Т.В. Дерюгіна, І.В. Запатріна. – К.: ВІП, 2006. – 623с.
10. Запатріна І.В. бюджетний механізм економічного зростання. – К., 2007. – 526с.
- 11.Иванова Н. Финансовые механизмы научно-технической политики (опыт стран Запада) // Проблемы теории и практики управления. – 1997. – №5. – С. 78-85.
12. Інформаційне повідомлення на сайті Центру міжнародної торгівлі Єкатеринбургу. – <http://www.wtc-ural.ru/Ru/?Front=Docs>.
13. Комлев С. Экономика Канады – радикальные перемены // ММЭ и МО. – 1998. – №5. – С. 68-74.
14. Макаренко І.П., Трохимчук О.М., Кузьменко В.П. та ін. Проблеми становлення інноваційної політики в Україні. – К.: Поліграфком – салтинг, 2004. – 123с.
15. Мартін Шніцер. Порівняння економічних систем // Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 519с.
16. Новоселова Л.О. О реализации инвестиционной та составляющей стратегии экономического роста в КНР // Российский экономический журнал. – 2006. – №4. – С. 63-72.
17. Нурєєв Р.М. Теорія суспільного вибору: Курс лекцій. – М.: ГУ ВШЕ, 2005. – 536с.
18. Полтерович В., Попов В. Эволюционная теория экономической политики. Часть 1. Опыт быстрого развития. // Вопросы экономики. – 2006. – №7. – С. 4-23.
19. Построение Европейского исследовательского пространства (ERA) знаний для дальнейшего роста. Сообщение Европейской комиссии (Брюссель, 06.04.2005) // Бюллетень информационно-консультационного центра (ИКЦ) по Шестой рамочной программе (БРП) комиссии в Центральной Азии. – 2005. – №12. – <http://www.cawater-info>.
20. Роль держави у достроковому економічному зростанні / За ред. Б.Є. Кваснюка. – К.: ін-т екон. прогнозування; Х.: Форт, 2003. – 424с.

Статья поступила в редакцию 15.08.2009